

אריסטו כורע על ארבע, ואשתו של אלכסנדר מוקדון רוכבת עליו ומצליפה

גלגוליה המופלאים של מעשייה, שראשיתה בהודו ואחריתה באירופה, המוכיחה שאשה יכולה להציג גם את גדול החכמים כשוטה גמור

עודכן ב: 28.02.2018 09:23 17:09 27.02.2018

[יעקב שביט](#)

גם אם אהיה ישיש כמתושלח / עדיין אכנע לנשים". כך אומר הפילוסוף היווני אריסטו במחזה "קרנבל" גרמני ושמו "אריסטו והמלכה". אריסטו מככב בכמה מחזות היתוליים כאלה שנוצרו בגרמניה במאות ה-15 וה-16 בתפקיד הפילוסוף החכם המתפתה לאשה שמשפילה אותו

האב הקדמון של "אריסטו" הקרנבלי הוא כנראה החכם הברהמיני מריצ'י, גיבור היצירה "הרפתקאות עשרת הגברים הצעירים" מן המאה השביעית או השמינית. מסופר בה על צעירה יפהפייה ושמה קאמה-מג'רי ("פרח התשוקה"), הבאה לאשראם להיוועץ בחכם המסתגף ומתערבת שתוכל לפתותו ומצליחה בכך. יש לסיפור הזה גירסה פרסית, אבל יש להניח שלמערב הגיע הסיפור דרך העיבוד הערבי למעשייה, המופיע ב"ספר המעשים הטובים וניגודם" מאת הסופר והתיאולוג המוסלמי יליד בצרה אל-ג'אחז (-868 775), שגם תירגם את אריסטו לערבית. בעיבוד הערבי מסופר על וזיר שהאשה המפתה אותו שמה עליו אוכף ורסן

עברו כמעט ארבע מאות שנה — כלומר במחצית הראשונה של המאה ה-13 — עד שהמעשייה הופיעה באירופה, יחד עם הרבה יצירות אחרות מספרות המזרח שעשו את הדרך לפניה. ואמנם, במחזה הקרנבלי הנזכר למעלה הגיבור הוא וזיר הקובל באוזני הסולטן שהוא מעסיק עצמו בנשות ההרמון היפות ומזניח את ענייני המדינה. הסולטן שומע בקולו ומרחיק את עצמו מנשותיו, עד שאחת מהן מחליטה להפיל את הוויזיר ברשתה והוא מתפתה ונעתר לתביעתה שישים אוכף ומתג כדי שתרכוב עליו. כשמגלה זאת הסולטן מסביר לו הוויזיר שנעתר לדרישותיה של האשה כדי להדגים את הסכנות הטמונות בגחמותיהן של הנשים.

איך הגיע אריסטו לסיפור? זמן רב התהלכה הדעה שהסיפור על הוויזיר — ובגלגולו המערבי כפילוסוף הבישוף של עכו, (Vitry) היווני אריסטו — שאשה רוכבת עליו הגיע למערב בתיווכו של ז'אק דה ויטרי ובמאמר משנת 1930 דחה את הסברה, (Sarton) בתחילת המאה ה-13, עד שבא ההיסטוריון ג'ורג סרטון הזאת מכל וכל. היכן אפוא מסתרת החולייה החסרה בין המעשייה המזרחית לגלגולה האירופי בצורת מעשייה על אריסטו?

כאן בא לעזרתנו רבי יצחק בן שמואל דָּמֶן עכו (1260-1340), שנחשב לאחד מחכמי העיר עכו בדורו והתפרסם, בין היתר, בזכות מחקר ההתחקות שלו על מקורותיו של ספר הזוהר, שהופץ לראשונה בזמנו על ידי רבי משה די ליאון. ספרו היחיד של ר' יצחק דמן עכו שראה אור בדפוס היה "מאירת עיניים", ובו ביאר את סודותיו של הרמב"ן בפירושו על התורה. שם מובאת המעשייה על אריסטו בשמו של המקובל וראש בית המדרש בעכו שלמה צרפתי ("הקטן"), שסיפר אותה לתלמידיו. בגירסה הזאת מופיע אריסטו החושק באשתו של אלכסנדר מוקדון ו"היה רודף אחריה יום יום" עד שנעתרה לו, בתנאי שיילך על ארבע כמו סוס והיא תרכב עליו, וכך עשה. אלכסנדר תפס את השניים בשעת מעשה, אבל במקום לערוף את ראשו של אריסטו כבל אותו באזיקים ועינה אותו. הלקח: אסור להתפתות לאומרים שאריסטו היה ירא שמים ולקבל את חוכמתו.

איור מאת ערן וולקובסקי

ובזמן שבהם נפוצו ביוגרפיות אגדיות של אלכסנדר ושל אריסטו (בהן סיפור שאריסטו הכין את הרעל שהמית את אלכסנדר) וכן מכתבים שהחליפו ביניהם, אבל קשה להאמין שהמקובל היהודי הוא שהמציא את המעשייה ולא שאל אותה ממקור כלשהו.

מצד שני, מכיוון שתרגומים של המעשייה מפרסית ומערבית לצרפתית הופיעו רק בתחילת המאה ה-18 והגירסה שבה וזיר הוא הגיבור הגיעה למערב כמה מאות שנים קודם לכן, נראה שעכו היתה אולי מקום מתאים בהחלט שבו ייהפך וזיר לפילוסוף יווני והסולטן — לאלכסנדר מוקדון.

זיהוי אפשרי של מקור אינו מבטיח את שחזור זהותם של סוכני ההעברה שלו מטקסט לטקסט וממקום למקום ולא את שינויי הגירסאות. זיהוי כזה גם לא מסביר את הסיבות להיקלטות המעשייה במקום החדש ולפופולריות הרבה שלה. נסתפק אם כן בידעה שאריסטו נהפך לגיבורה של המעשייה החל מהמחצית כלומר, מעשיות מוסר ששולבו בדרשות הכנסייתיות. *exempla*-הראשונה של המאה ה-13 בשירים וב או בשיר (Gobi), למשל, בקובץ של 972 סיפורי מוסר כאלה של הנזיר הבנדיקטיני הצרפתי ז'אן גובי (Le "הקרוי" הסיפור של אריסטו (d'Andeli) של הטרובדור הנורמני אנרי ד'אנדלי (fabliau) היתולי בקובץ מסוג זה מאת המטיף הדומיניקני (Mulier) "או גם בסיפור המוסר "אשה (Lais d'Aristote), הגרמני יוהן הרולט מנירנברג. הרולט ייחס את המעשייה לבישוף של עכו, ז'אק דה ויטרי, כך שאולי בכל זאת היה זה הבישוף שהלביש על המעשייה המזרחית את לבושה החדש, האריסטוטלי.

בגלגול הזה נוספו לעלילה אלמנטים חדשים. ברוב הגירסאות שלה מדובר בנסיכה הודית ושמה פיליס, החל במאה ה-14 היא מצאה את דרכה גם (Phyllis) "והמעשייה קיבלה את השם "אריסטו ופיליס

בנורמנדי, ולעיטור של כיסאות Caen-לאמנות, כגון לכותרת מפוסלת על עמוד בכנסיית הקדוש פטרוס ב
המקהלה בקתדרלה של רואן. המוטיב של הנסיכה הרוכבת על אריסטו מופיעה על שנהבים ועל שוליים
של כתבי יד מאויירים. לא נדע איך עברה המעשייה לאמנות. ענייננו כאן הוא בתמורות שחלו בעלילה

וזה סיפור המעשה: אשתו ההודית הצעירה של אלכסנדר מוקדון גרמה לו לזנוח את ענייני הממלכה ומורו
אריסטו נשלח להחזירו למוטב. כדי לנקום באריסטו פיליס מפתה אותו, ואריסטו ממלא את בקשתה שיירד
על ארבע כדי שתרכב עליו בחצר וכך ישים עצמו ללעג ולקלס בפומבי. כשאלכסנדר תובע מאריסטו
להסביר את פשר המעשה, אומר לו אריסטו שעשה מה שעשה כדי להדגים לפניו שאם אשה יכולה להפוך
לשוטה אדם בגילו ובחוכמתו היא מסוכנת פי כמה וכמה לאדם צעיר כאלכסנדר. בגירסאות אחרות
אריסטו נכבש בקסמיה של פיליס: "כמה מקסימה, כמה יפה, כמה עדינה האשה הזאת! איזה יצור מענג!
"מאושר האדם שיוכל להזדקן לצדה

בגירסה של אנרי ד'אנדלי פיליס מפתה את הפילוסוף הזקן בהבטחה שיוכל לשכב אתה אם קודם לכן
תרכוב על גבו כשהיא מצליפה בו בשוט. אריסטו נאלץ להודות שנכנע לתשוקתו ומתרץ את כניעתו בלקח
שאם חכם כמותו נכנע לתאוותו על אחת כמה וכמה שצעיר כאלכסנדר צריך להישמר, אך אומר: "זאת
"האמת ואני אומר אותה, / האהבה מנצחת הכל ותנצח הכל / ותימשך שש מאות שנה

בגירסתו של המטיף הגרמני הדומיניקני הרולט, אלכסנדר מקבל את ההסבר של אריסטו: "אתה רואה,
הראיתי לך, שהדבר עלול לקרות גם לך, אדם צעיר". והסוף הטוב: "בשומעו את הדברים, המלך חס על
אריסטו והתקדם בלימודיו אצל אריסטו, ושניהם חיו מאז באושר". כלומר, הפילוסופיה ניצחה

שעניינו וידויים על חטאים נגד האהבה, מאת (The Lover's Confession) "ב"וידוי של האוהב
משנת 1386, מלכת יוון שמה רסן בפי אריסטו ובאחת נשכחת (Gower) המשורר האנגלי ג'ון גאוור
ממנו כל הלוגיקה שלו

ברוב הגירסאות המעשייה באה ללמד על חולשת התבונה והחוכמה מול היצר ועל הצורך להישמר מנשים.
ולמה אריסטו? משום ששמו נודע בתקופה הזאת כ"ראש הפילוסופים", כלומר סמל התבונה, אך לא גיל
ולא תבונה הם "מחסום מפני הטיפשות". גם חכם גדול יכול להתגלות כטיפש לא קטן. במקרה של
אריסטו, הכניעה שלו לפיתוי משפילה במיוחד משום שנעשתה בפומבי

המלך והמלכה וכל אנשי הצרם, כמו גם אלכסנדר הצעיר בנם"

הביטו במחזה המוזר של המלומד הכורע על ארבע כמו סוס זקן

"?ופיליס יושבת באוכף על גבו והמלך ומלכה תהו: 'מה הדבר

אריסטו המושפל אורז את חפציו וספריו ועוזב את העיר כדי לא להיות ללעג וקלס. והלקח: "נשים היו לעיתים קרובות הסיבה לצער, לסבל ולייאוש / שמעתם עכשיו על מקרה כזה". מכאן שרצוי להתרחק מנשים, ולכן אריסטו הרחיק עד לאי אחד, גליסיה שמו, שם כתב ספר גדול על אשה פיקחית ובוגדנית. וכיצד גרמה לו צער.

קומדיה עם שבע דמויות", " (Sachs, 1494-1576) במחזהו של המשורר והמחזאי הגרמני הנס זקס אריסטו מייצג לאלכסנדר להתרחק מנשים שכן הן מסיחות את דעתו מענייני המדינה, וכדי לשכנעו מביא לאמיתו של דבר חיבור פסבדו־אריסטוטלי — שבו נחשף סוד בוגדנותן של — Problemata את חיבורו הנשים. אבל כשהוא עצמו נופל בקסמיה של המלכה (שבמחזה שמה פרסונס), אריסטו כותב לה שיר הערצה בעוד המלך סבור שהוא שוקד על כתיבת ספרי ההגות שלו. וכשמגלה אלכסנדר את אריסטו כשהמלכה רוכבת עליו, אריסטו ממחר להאשים אותה שפיתתה אותו. אלכסנדר מבין ממה שהודגם לעיניו. שיש להישמר מנשים ואריסטו משיב לעצמו את סמכותו כחכם.

הגירסה העברית, המופיעה כאמור לראשונה בספרו של רבי יצחק דמן עכו, לא באה להזהיר מפני פיתוי נשים וכניעה ליצר הרע, וגם לא לייצג לשליט לא להתהולל, אלא, כך נראה, לתת ביטוי לאי תקפותה של הפילוסופיה האריסטוטלית. ב"ספר התפוח", חיבור שתורגם מערבית באותו זמן לערך בספרד על ידי אברהם אבן חסדאי, חכמים באים אל מיטתו של אריסטו ה"מבין כל מדע" והלה, על ערש דווי, מתוודה שהוא מאמין בהישארות הנפש. המסקנה: מותר ואף ראוי לקרוא את אריסטו כי "הוא מועיל באמונותינו", שלא כפי שסבורים "אלה מבני עמנו" הנסמכים עליו כדי לכפור בהישארות הנפש.

אשר לר' יצחק דמן עכו, הוא דוחה את ההכשר הזה שניתן ללימוד אריסטו ומזהיר לא להתפתות לחוכמתו: ו"אל תעבור על פתח ביתו, פן תילכד במלכודתו להסיר מעליך עול אלוהינו יתברך, שהוא הקדמון וברא את העולם יש מאין ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית עול תורתו". וכדי לחזק את הדברים האלה באה המעשייה השמה ללעג את הפילוסוף.

בעולם הלא־יהודי צברה המעשייה על אריסטו פופולריות בתקופה שבה קיבלה הפילוסופיה האריסטוטלית מעמד סמכותי במערב הלטיני ושבה נחשב אריסטו למורה־הפילוסופים. והמעשייה העממית באה להלעיג פחות עליו עצמו ויותר על דמות המלומד היומרני בשם הציבור הרחב שלא הבין בפילוסופיה דבר וחצי דבר.

ונשוב אל העולם היהודי: כאן התהלכה עוד מעשייה, דומה לזו של אריסטו, שבה נוסף גיבור שני, הוא הרמב"ם. המשכיל אברהם־דב גוטלובר (1810-1899) מספר בספר זיכרונותיו שהמלמד שלו סיפר לו את המעשייה הבאה: אריסטו גילה לרמב"ם, שלמד אצלו את חוכמת הרפואה, סוד השמור רק אתו: הוא יודע לברוא אדם שיחיה לנצח, וזאת יעשה כשינתח אדם לנתחים, ישים אותו בכלי זכוכית גדול, יזרה עליו עשבים ובשמים, ומאלה יצמח עובר, שיהיה לאיש וייצא לחיים. השניים הטילו גורל, ויצא שאריסטו יהיה הראשון להיגזר לגזרים. הרמב"ם גזר את אריסטו לנתחים קטנים ושם אותם בכלי, אבל "כאשר

ראה כי אריסטוטלוס... הולך הלוך וגדול וצורת אדם לו כתחילה, ויירא מאוד פן יגדל והיה לאיש ויצא מן הכלי וחי לעולם, ואמר כי אלוהים הוא וזנו כל העם אחריו". כדי למנוע את הרעה מחליט הרמב"ם לשבור את הכלי. או אז הושיט אריסטו הקטן את ידו הקטנה כדי להזכיר לו את ההסכם ביניהם. "אפס הרמב"ם לא שעה אליו, כי ירא מפניו פן יתעה אחריו את בני האדם לעשותו אלוהים". הנה כך סרה אימת המינות מהיהודים.

לפי גוטלובר, את המעשייה הזאת שמעו הרבה ילדים ממלמדיהם, והיא אחד מהסיפורים שבהם ממלאים את מוחם של הילדים "בהבלים והזיות עד אין מספר". יש להניח שהמלמדים סיפרו את המעשייה המקאברית הזאת כי לא הכירו את המעשייה על אריסטו ופיליס, וממילא הפן הארוטי שלה לא התאים לתלמידיהם.